

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Ferdynand Zweig - ekonomista i socjolog

Author: Mirosław Czerwiński

Citation style: Czerwiński Mirosław. (2017). Ferdynand Zweig - ekonomista i socjolog. W: P. Grzywna i in. (red.), "Między idea, pasją a działaniem : księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze" (S. 455-471). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

MIROŚLAW CZERWIŃSKI
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Ferdynand Zweig – ekonomista i socjolog

Postać profesora ekonomii Uniwersytetu Jagiellońskiego Ferdynanda Zweiga jest mało znana. Mimo że obok Adama Krzyżanowskiego i Adama Heydla stanowił on o obliczu szkoły krakowskiej w ekonomii, to w pracach poświęconych rozwojowi myśli ekonomicznej w Polsce nie znalazł należytego miejsca¹. Jedną z głównych przyczyn tego stanu rzeczy była decyzja Zweiga o pozostaniu po zakończeniu II wojny światowej na emigracji w Anglii. Jego powojenne losy i dorobek naukowy są w Polsce praktycznie nieznane.

Rys biograficzny

Ferdynand Zweig urodził się 23 czerwca 1896 roku w Krakowie. Po ukończeniu krakowskiego Gimnazjum św. Jacka studiował w latach 1914–1918 prawo na Uniwersytetach w Krakowie i Wiedniu. Jako student Uniwersytetu Jagiellońskiego słuchał wykładów m.in.: Stanisława Estreichera – profesora historii prawa zachodnioeuropejskiego i porównawczego, Stanisława Kutrzeby – profesora dawnego prawa polskiego, Bolesława Ulanowskiego – profesora praw i filozofii, Stanisława Wróblewskiego – profesora prawa rzym-

---

¹ Przykładem może być praca J. NOWICKIEGO: *Luminarze polskiej teorii ekonomii XX wieku*. Warszawa, PWN, 1991. Są w niej rozdziały poświęcone zarówno A. Krzyżanowskiemu, jak i A. Heydlowi, natomiast o F. Zweigu jest tylko krótka wzmianka, że obok wcześniej wymienionych należał do czołówki szkoły krakowskiej. Ewentualny zarzut, że być może o Zweigu nie można powiedzieć, że był „luminarzem”, należy czym prędzej oddalić. Wystarczy porównać twórczość Heydla z twórczością Zweiga, aby nie mieć tu żadnych wątpliwości.

skiego². Największy wpływ na późniejsze zainteresowania naukowe Zweiga wywarł jednak profesor ekonomii Adam Krzyżanowski.

Tytuł doktora praw Zweig uzyskał 19 listopada 1918 roku. Nie przesądzało to jednak o wyborze kariery naukowej. W latach 1920–1921 pracował jako referent w Głównym Urzędzie Statystycznym, lecz nie zrezygnował z pracy naukowej. Był aktywnym członkiem powstałego w 1921 roku Krakowskiego Towarzystwa Ekonomicznego – organizacyjnej formy szkoły krakowskiej. Wygłaszał referaty na zebraniach Towarzystwa, pisał liczne artykuły związane z problematyką ekonomiczną, które ukazywały się w „Czasie”, „Czasopiśmie Prawniczym i Ekonomicznym”, „Ekonomiście”, „Przeglądzie Współczesnym”. Jego zainteresowanie ekonomią sprawiło, że wygrał konkurs na najlepszy program gospodarczy dla Polski, ogłoszony w 1926 roku przez Bank Gospodarstwa Krajowego. Było też bezpośrednią przyczyną objęcia przez niego w 1927 roku funkcji redaktora gospodarczego popularnego wówczas „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”. Współpraca z gazetą okazała się trwała i niezwykle owocna. Zweig dla „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” napisał w sumie ponad 850 artykułów, a współpracował z redakcją aż do wybuchu II wojny światowej.

W roku 1928 Zweig ponownie związał się z Uniwersytetem Jagiellońskim. Uzyskał *veniam legendi* z ekonomii politycznej na Wydziale Prawa. W styczniu 1929 roku został mianowany docentem ekonomii politycznej, a w sierpniu 1935 roku – profesorem tytularnym na Wydziale Prawa z zakresu nauk ekonomicznych³. Począwszy od roku akademickiego 1929/1930 do roku 1938/1939 Zweig był wykładowcą historii doktryn ekonomicznych. Przedstawił również trzy inne cykle wykładów: *Monopole w życiu gospodarczym*, *Ekonomia a technika* oraz *Historia liberalizmu*⁴. Przez cały ten okres należał, obok Krzyżanowskiego i Heydla, do czołówki intelektualnej Towarzystwa Ekonomicznego w Krakowie. Napisał wiele istotnych artykułów, dotyczących ówczesnych polskich problemów gospodarczych. Za najważniejsze napisane w okresie międzywojennym prace Zweiga z zakresu teorii ekonomii uznać trzeba: *Cztery systemy ekonomii* (Kraków 1932), *Ekonomia a technika* (Kraków 1935) oraz *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu* (Lwów–Warszawa 1938).

Wybuch wojny sprawił, że przez krótki czas Zweig wraz z polskim rządem emigracyjnym przebywał we Francji. Po jej upadku przeniósł się do Londynu. Podczas wojny był doradcą ekonomicznym gen. Władysława Sikorskiego. Brał

² Zob. *Katalog uczniów Wydziału Prawa UJ za lata akademickie 1917/18, 1918/19*. Archiwum UJ, sygn. WP II 284, WP II 286.

³ Zob. *Kronika UJ za lata akademickie 1926/27, 1927/28, 1928/29 i 1929/30*. Kraków, 1934; *Kronika UJ za lata akademickie 1934/35, 1935/36*. Kraków 1938; *Kronika UJ za rok akademicki 1936/1937*. Kraków 1938; *Kronika UJ za rok akademicki 1937/1938*. Kraków 1939; *Skład Uniwersytetu 1927/8–1937/8*. Archiwum UJ, a także *Akta osobowe Ferdynanda Zweiga*. Archiwum UJ, sygn. S II 619.

⁴ Zob. *Spisy wykładów 1921/2–1929/30, Spisy wykładów 1930/1–1936/7*. Archiwum UJ.

udział w pracach Komitetu Rzeczoznawców Ekonomicznych przy Ministerstwie Spraw Kongresowych. Nie zapomniał jednak o pracy naukowej. Jeszcze w czasie wojny wydał dwie znaczące pozycje: *The Planning of Free Societies* (Londyn 1942) oraz *Poland Between Two Wars* (Londyn 1944). Był również członkiem komitetu redakcyjnego „*Ekonomisty Polskiego*” – organu wydawniczego Stowarzyszenia Ekonomistów Polskich w Zjednoczonym Królestwie.

Po zakończeniu wojny Zweig, podobnie jak wielu polskich emigrantów, stanął przed wyborem: emigracja czy powrót do kraju, który przecież nie był już tym sprzed wojny. Otrzymał od rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego pismo z propozycją powrotu do Krakowa. Odpowiedź wysłał 10 października 1945 roku: „Dziękuję uprzejmie za pismo Pana Rektora z dnia 29-go sierpnia br. wzywające mnie do objęcia obowiązków służbowych w Uniwersytecie Jagiellońskim. Postaram się wezwaniu temu uczynić zadość, o ile stosunki mi na to pozwolą”⁵. Zweig zdecydował się jednak pozostać w Anglii. Do połowy 1946 roku był wykładowcą na polskim Wydziale Prawa Uniwersytetu w Oxfordzie. Wydział ten został wkrótce rozwiązany. Stanął przed koniecznością wyboru drogi naukowej. Był przecież znanym ekonomistą. Mimo to poświęcił się studiom socjologicznym, a zwłaszcza socjologii pracy. Na zlecenie różnych instytutów przeprowadził wiele badań socjologicznych z zakresu stosunków pracy. Stosował w nich opracowaną przez siebie metodę badawczą, polegającą na odpowiedniej technice prowadzenia rozmów z robotnikami. W krótkim czasie wydał swoje pierwsze prace socjologiczne: *Labour, Life and Poverty* (London 1948) oraz *Men in the Pits* (London 1948). W 1950 roku ukazała się ostatnia praca związana z poprzednią dziedziną jego zainteresowań: *Economic Ideas: A Study of Historical Perspectives* (New York 1950). Książka ta jest w pewnym sensie uzupełnieniem przedwojennych *Czterech systemów ekonomii*. W tym samym roku przebywał z krótką 5-tygodniową wizytą w Stanach Zjednoczonych.

Pod koniec lat 40. Zweig był wykładowcą ekonomii w polskim college’u uniwersyteckim w Londynie. Coraz więcej czasu poświęcał jednak badaniom socjologicznym. Jego metoda badań zyskiwała uznanie. Ukazały się kolejne jego książki poświęcone socjologii stosunków pracy: *Productivity and Trade Unions* (Oxford 1951), *Women’s Life and Labour* (London 1952), *The British Worker* (Harmondsworth-Middlesex 1952). Wielką pomocą w pracy naukowej było 2-letnie stypendium badawcze, które zaproponował mu uniwersytet w Manchesterze. Zweig z rozrzewnieniem przypomniał sobie uniwersytecką atmosferę. Wspominał: „[...] było to jak powrót do owczarni. Atmosfera polskiego uniwersytetu została mi przywrócona, a pamięć moich krakowskich dni nie odstępowała mnie ani na moment”⁶. Ale stypendium uniwersyteckie skończyło się i znowu musiał zdecydować, co robić dalej. W tym czasie od kilku firm

⁵ Zob. *Akta osobowe Ferdynanda Zweiga...*

⁶ F. ZWEIF: *The Quest for Fellowship*. London, Heinemann, 1965, s. 12–13.

otrzymał propozycje zbadania stosunków pracy panujących w ich zakładach i opracowania raportu, który miał być podstawą zmian organizacyjnych. Szybko jednak przekonał się, że praca zakładowego konsultanta ds. stosunków pracy mu nie odpowiada. Poświęcił za to kilka miesięcy na badanie pozycji polskiego robotnika w Anglii⁷.

Nagle, niespodziewanie dla samego Zweiga, nadeszło zaproszenie z Hebrew University w Jerozolimie z propozycją objęcia funkcji wykładowcy w dziedzinie stosunków pracy. W rezultacie Zweig przebywał w Izraelu kilka lat: w latach 1953–1956 na Hebrew University jako *visiting profesor* socjologii i stosunków pracy, a w latach 1964–1966 na Uniwersytecie w Tel Awiwie. Każdy z tych pobytów poświęcał studiom socjologicznym, których efektem były kolejne prace: *The Israeli Worker* (New York 1959) oraz *Israel: the Sword and the Harp* (London 1969).

Pomiędzy jednym a drugim pobycem w Izraelu Zweig powrócił do badań warunków życia robotników brytyjskich, którym patronował Narodowy Instytut Badań Ekonomicznych i Społecznych. Ich rezultatem była praca zatytułowana *The Worker in an Affluent Society* (London 1961). Książka ta spowodowała w środowisku socjologów brytyjskich niemałe poruszenie. Rozgłos, do jakiego przyczyniła się ta książka Zweiga oraz następną: *The Student in the Age of Anxiety* (London 1963), tym razem poświęconą badaniom nad młodzieżą uniwersytecką, sprawił, że w czerwcu 1963 roku profesor został zaproszony do Monachium na konferencję UNESCO, poświęconą społecznym aspektom oddziaływania pracy zawodowej na młodzież.

The Quest for Fellowship (London 1965) to refleksyjne podsumowanie badań Zweiga z dziedziny socjologii pracy. Ale najważniejsza książka ukazała się ponad 10 lat później. *The New Acquisitive Society* (Chichester–London 1976) to krytyczna ocena zachodniego społeczeństwa. Ferdynand Zweig zmarł w Londynie 9 czerwca 1988 roku.

Filozofia dziejów społeczno-ekonomicznych

W sposób najpełniejszy swoją koncepcję systemów społeczno-ekonomicznych przedstawił Zweig w pracy *Cztery systemy ekonomii* (Kraków 1932). Pierwszy element tej koncepcji stanowi stwierdzenie, że niemożliwe jest wyodrębnienie „czystej” teorii ekonomii. Takiej, jego zdaniem, po prostu nie ma. „Każda teoria ekonomiczna jest *zakotwiczona* w jakimś światopoglądzie – każda ma za podstawę pewne wartości światopoglądowe”⁸. Światopogląd okazuje się za-

⁷ Zob. F. ZWEIG: *Robotnik polski w Anglii*. „Kultura” 1954, nr 3, s. 93–105.

⁸ F. ZWEIG: *Cztery systemy ekonomii*. Kraków, Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie, 1932, s. 30.

tem podstawowym kryterium klasyfikacji systemów ekonomicznych. Drugim elementem koncepcji Zweiga było wyróżnienie w dotychczasowej historii ludzkości czterech podstawowych światopoglądów. „Myśl społeczno-gospodarcza ludzkości oscyluje stale około kilku zasadniczych światopoglądów, które wracają w różnych wariantach i w nowych zastosowaniach, odpowiednio do nowych aktualności w rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Liberalizm – socjalizm – nacjonalizm – uniwersalizm – oto cztery zasadnicze systemy, pomiędzy którymi oscyluje myśl społeczno-gospodarcza ludzkości”⁹. Na tej podstawie wyróżnił cztery systemy społeczno-ekonomiczne:

- uniwersalizm, czyli ekonomię etyczno-teologiczną,
- nacjonalizm, czyli ekonomię narodową,
- liberalizm, czyli ekonomię wolności,
- socjalizm, czyli ekonomię równości.

Podstawą uniwersalizmu jest „arystotelesowska teza o pierwszeństwie całości przed częścią”¹⁰, z której wynika koncepcja społeczeństwa jako tworu zorganizowanego hierarchicznie, gdzie interesy poszczególnych grup społecznych są podporządkowane nadrzędnemu celowi społeczeństwa lub państwa, jakim jest wspólne dobro w sensie etycznym i religijnym. Tym wspólnym dobrem nie jest bynajmniej dostatek materialny, ale duchowe doskonalenie się człowieka, tj. „dobre życie człowieka sprawiedliwego”¹¹. Dobra materialne mogą być jedynie środkiem umożliwiającym osiągnięcie tego celu.

Uniwersalizm postuluje solidaryzm wszystkich grup społecznych, co jest możliwe wówczas, gdy życie społeczne opiera się na zasadzie sprawiedliwości społecznej, a nie na egoizmie indywidualnych interesów. Sprawiedliwość społeczną ma z kolei zapewnić odpowiedni system rozdziału dochodów, przyznający każdej grupie społecznej taką część wypracowanego majątku narodowego, która odpowiada jej randze i pozycji społecznej zajmowanej w hierarchicznym społeczeństwie. Równocześnie uniwersalizm sprzeciwia się osiąganiu zysków z kapitału. „Niekończące się dążenie do zdobywania pieniędzy jest głównym źródłem społecznego i moralnego zła”¹². Pieniądz ma spełniać jedynie funkcję pośrednika w wymianie. Uniwersalizm nakłada na proces gospodarowania więzy wynikające z norm etycznych. Normy te regulują zarówno produkcję, jak i konsumpcję. Podstawą tych norm jest idea umiarkowania, ograniczająca ekonomiczną aktywność człowieka do granic wyznaczonych przez tradycyjny poziom życia grupy społecznej, do której należy.

⁹ F. ZWEIFG: *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu*. Lwów–Warszawa, Książnica-Atlas, 1938, s. 16.

¹⁰ F. ZWEIFG: *Cztery systemy ekonomii...*, s. 50.

¹¹ *Ibidem*, s. 51.

¹² F. ZWEIFG: *Economic Ideas: A Study of Historical Perspectives*. New York, Prentice-Hall, 1950, s. 118.

Niezbyt jasny jest – zdaniem Zweiga – stosunek uniwersalizmu do instytucji prywatnej własności. Co prawda jest ona uznawana, ale nie jako prawo natury i z licznymi zastrzeżeniami. Prywatna własność uznawana jest o tyle tylko, o ile chodzi o samo jej posiadanie, natomiast nie wówczas, gdy chodzi o użytek dóbr: „[...] dobra materialne mają służyć zaspokojeniu ludzkich potrzeb, zaspokojeniu potrzeb koniecznych do życia, a nie powinny być gromadzone dla dogodzenia żądzy zysku”¹³.

Programem społecznym uniwersalizmu jest solidaryzm, który potępia zarówno walkę narodów, jak i walkę grup czy klas społecznych. Za najpełniejszego wyraziciela doktryny solidaryzmu społecznego uznaje Zweig Tomasz z Akwinu.

Nacjonalizm stanowi przeciwieństwo myślenia uniwersalistycznego. Podczas gdy w uniwersalizmie podstawową zasadą systemu jest idea etyczno-religijna, to w ekonomii nacjonalistycznej jest nią idea narodowo-polityczna. Zasadniczym celem nie jest duchowe doskonalenie się człowieka, ale potęga zjednoczonego politycznie narodu. „Dobro narodu – państwa jest najwyższym prawem, stanowi najwyższe kryterium normatywne”¹⁴.

Teza o sprzeczności interesów poszczególnych narodów to fundament nacjonalizmu. Prowadzi to do daleko idących konsekwencji dla gospodarowania: ekonomia musi być podporządkowana polityce. Cele polityczne są nadrzędne wobec celów gospodarczych w tym sensie, że ekonomia, bogactwo nie są celem samym w sobie, lecz jedynie środkiem do osiągnięcia potęgi polityczno-narodowej. Oznacza to, że należy wykluczyć zasadę konkurencyjności w gospodarowaniu. Konkurencja bowiem, choćby nawet była efektywniejsza ekonomicznie, osłabia siły narodowe w stosunku do innych nacji. Gospodarstwo narodowe musi być ściśle zorganizowane, reglamentowane i regulowane. „Ideę organizacji, a nie konkurencji wysuwa nacjonalizm na pierwszy plan”¹⁵. Własny przemysł musi być rozwijany i chroniony przed konkurencją z zewnątrz. Podstawą gospodarowania staje się protekcyjizm. Państwo w gospodarce musi być wszechobecne. Nie ma tu miejsca dla wolnego rynku, dominuje zasada przymusu. Nie jednostka ma być bogata, tylko naród wielki i silny. Zdaniem Zweiga, najpełniejszym przedstawicielem nacjonalizmu w ekonomii był Fryderyk List.

Liberalizm jest reakcją przeciw nacjonalizmowi. Podstawę założeń liberalnych stanowi przyjęcie określonej koncepcji człowieka, uznanie, że ludzie w swej działalności kierują się jedynie motywem zysku. Motorem działania *homo oeconomicus* jest dążenie do uzyskania maksymalnych korzyści. Konieczny okazuje się zatem taki system społeczno-gospodarczy, który zapewni tak

¹³ F. ZWEIF: *Cztery systemy ekonomii...*, s. 55.

¹⁴ *Ibidem*, s. 61.

¹⁵ *Ibidem*, s. 64.

rozumianemu człowiekowi optymalne warunki do działania. Takim systemem ma być liberalizm, opierający się na trzech ściśle z sobą powiązanych zasadach: wolności, własności prywatnej i bogacenia się.

Wolność jednostki, zarówno gospodarcza, jak i polityczna, to naczelną zasadą liberalizmu. Tylko człowiek wolny jest efektywny w swojej pracy, a tym samym najpełniej przyczynia się do dobrobytu całego społeczeństwa. Z zasadą wolności w sposób naturalny wiąże się zasada nienaruszalności własności prywatnej i indywidualnego bogactwa. Liberalizm ma być sposobem na wykorzystanie egoistycznej natury człowieka: „Gdy każdy myśli tylko o sobie, to w rezultacie otrzymujemy interes całości”¹⁶.

Rozwiązanie problemów gospodarczych pozostawia liberalizm mechanizmowi wolnego rynku z wzajemnie dostosowującymi się popytem i podażą. Musi być jednak spełniony warunek niezakłóconego działania wolnej konkurencji. Rola państwa zostaje ograniczona do minimum. Państwo ma za zadanie stworzenie ram prawnych dla współzawodnictwa jednostek oraz zabezpieczenie pokoju wewnętrznego i zewnętrznego. Interwencjonizm państwowy w gospodarce jest uzasadniony tylko wówczas, gdy przywraca działanie mechanizmu rynkowego¹⁷.

Liberalizm to system, który głosi prymat bogactwa materialnego i wolności jednostki. Liczy się tylko czysty dochód. Produkcja, która nie przynosi zysku, powinna być zaniechana, ponieważ tylko działalność rentowna jest społecznie korzystna. Rozdział produktu społecznego stanowi dla liberalizmu sprawę drugorzędną, którą rozwiązuje samoczynnie mechanizm rynkowy. Nie ma tu miejsca na zasadę równości w rozdziale dóbr, która jest dla liberałów sprzeczna z zasadą wolności. Zdaniem Zweiga, doktrynę liberalną najlepiej wyrażają poglądy Adama Smitha.

Podczas gdy dla liberalizmu fundamentem była zasada wolności, dla socjalizmu taką ideą naczelną jest postulat równości, tyle że nie w znaczeniu formalnoprawnym, lecz społeczno-gospodarczym, w sensie równego udziału w podziale dóbr¹⁸. W socjalizmie nie ma możliwości zrealizowania idei wolności gospodarczej, której nieuchronną konsekwencją są różnice majątkowe, wobec czego postulowana wolność jest wolnością pozorną, a współzawodnictwo gospodarcze odbywa się na zupełnie nierównych warunkach. Co więcej, socjalizm uważa wolną konkurencję w gospodarce za główne źródło zła deprawującego naturę człowieka. W podobny sposób zanegowane zostaje występowanie własności prywatnej. Idei równości nie da się zrealizować w systemie gospodarki prywatnej, zbudowanej na egoizmie jednostki, która widzi

¹⁶ Ibidem, s. 77.

¹⁷ Por. F. ZWEIF: *Jaki winien być kierunek interwencjonizmu państwowego?*. W: *Etatyzm w Polsce*. A. HYDEL et al. Kraków, Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie, 1932, s. 320–323.

¹⁸ F. ZWEIF: *Cztery systemy ekonomii...*, s. 80 i nast.

tylko jeden cel – zysk, zamiast widzieć, jak chce tego socjalizm, dobro całego społeczeństwa.

Co zatem, pyta Zweig, proponuje socjalizm? Bezwarunkowe zniesienie własności prywatnej i zastąpienie jej uspołecznieniem środków produkcji. Wolny rynek i prawo popytu-podaży mają być zastąpione pełnym planowaniem życia gospodarczego. Całość życia społeczno-gospodarczego ma być regulowana przez instytucje państwowe. Rola państwa jako organu planującego jest w socjalizmie ogromna. Celem gospodarowania nie ma być osiąganie maksimum dochodu, ale zaspokojenie potrzeb społecznych. Zdaniem Zweiga, czołowym przedstawicielem socjalizmu jest Karol Marks.

Cztery systemy społeczno-ekonomiczne: uniwersalizm, nacjonalizm, liberalizm i socjalizm, przedstawia Zweig jako pewne modele idealne. Używając jego porównania, powiemy, że obraz taki może powstać tylko wówczas, gdy na minione wieki uda się spojrzeć tak, jak na równinę z najwyższego szczytu otaczających ją gór¹⁹. Tylko wówczas, selekcionując i odrzucając rzeczy mniej istotne, można dostrzec zasadnicze cechy światopoglądów, wokół których oscylowała myśl społeczno-gospodarcza ludzkości. To wielka zaleta metody abstrakcji: pozwala jasno zobaczyć wszystkie problemy wynikające ze ścierania się różnych idei. Zweig przypomina zarazem, że tak przedstawione „czyste” doktryny są modelami idealnymi, nigdy w rzeczywistości niewystępującymi. Niemożliwe jest bowiem stworzenie ustroju opartego w zupełności na jednej tylko „czystej” idei, obojętnie, czy będzie to idea uniwersalizmu, nacjonalizmu, liberalizmu czy socjalizmu. „Každy ustrój musi być kombinacją wielu zasad. Chodzi tylko o przewagę jednej zasady nad drugą”²⁰. Badając rzeczywiste ustroje społeczno-gospodarcze, spotykamy się z większym lub mniejszym zlepkiem różnych idei. Wyróżnikiem pozwalającym wówczas na sklasyfikowanie danego systemu gospodarczego jest przewaga jednej z zasad nad innymi.

Posługując się tak skonstruowanymi modelami systemów społeczno-ekonomicznych, Zweig przedstawił dotychczasową historię myśli ekonomicznej²¹. Swoją analizę ograniczył do kontynentu europejskiego.

Historycznie pierwszym systemem był, jego zdaniem, uniwersalizm. Początki uniwersalizmu można odnaleźć już w poglądach gospodarczych Greków i Rzymian. Ich teorie ekonomiczne, nie mające co prawda, tak jak uniwersalizm średniowieczny, cech teologicznych, zbliżały się do systemu etycznego. Formę w pełni wykończoną nadała uniwersalizmowi dopiero scholastyka chrześcijańska. Poglądy uniwersalizmu jako doktryny panującej przypisuje Zweig późnemu średniowieczu: od XII do XIV wieku włącznie. Były one odbiciem ustroju feudalno-cechowego średniowiecza. Uniwersalizm był systemem pa-

¹⁹ F. ZWIG: *Economic Ideas...*, s. 114.

²⁰ F. ZWIG: *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu...*, s. 266.

²¹ F. ZWIG: *Cztery systemy ekonomii...*, s. 97 i nast.

nującego Kościoła, systemem kultury uniwersalnej, opartej na wspólnym języku łacińskim. Głównymi reprezentantami uniwersalizmu byli przede wszystkim przedstawiciele kleru wszystkich wyznań oraz dawna szlachta rodowa. System ten panował w życiu gospodarczym dopóty, dopóki czynnik religijny odgrywał w rzeczywistości politycznej i społecznej rolę dominującą.

Reakcją na uniwersalizm był system nacjonalizmu, którego wyrazem był merkantylizm XV–XVII i pierwszej połowy XVIII wieku. Ekonomia została podporządkowana polityce. Był to okres, w którym tworzył się dopiero wielki przemysł, wymagający ochrony celnej i opieki państwa. Gospodarka była silnie zetatyzowana, odgradzona przed wpływami zewnętrznymi murem protekcyjnizmu. System nacjonalistyczny dochodził do głosu wszędzie tam, gdzie zachodziła potrzeba ochrony młodego przemysłu, zwłaszcza z występowaniem silnych dysproporcji w rozwoju gospodarczym różnych krajów, oraz tam, gdzie dokonywał się proces jednoczenia gospodarczego rozbitych dotąd dzielnic w jednolite państwo narodowe.

W połowie XVIII wieku, gdy państwa narodowe były już dostatecznie gospodarczo scementowane – przynajmniej te zachodnioeuropejskie – ekonomia nacjonalistyczna stawała się przeżytkiem. Do głosu doszedł trzeci wielki system gospodarczy – liberalizm. Odpowiadał on okresowi rozwiniętej gospodarki kapitalistycznej. Zdaniem Zweiga, liberalizm był systemem dominującym przez około 150 lat, licząc od ukazania się *Bogactwa narodów* Adama Smitha w 1776 roku²². Reprezentantami liberalizmu były sfery wielkiego przemysłu, handlu i finansów. Żądały one wolności gospodarczej, bo tylko wówczas mogły w pełni się rozwinąć. Nastąpiło niespotykane wcześniej przyspieszenie rozwoju gospodarczego. Przyjęcie koncepcji *homo oeconomicus* oraz uznanie praw naturalnych przysługujących każdej jednostce pozwoliły stworzyć ustrój prawny i społeczny oparty na wolności gospodarowania i własności prywatnej. Zwłaszcza XIX wiek był okresem wielkiego triumfu myśli liberalnej.

Na przełomie XIX i XX wieku liberalizm zaczął tracić swą atrakcyjność. Do świadomości społecznej i polityki gospodarczej przenikały stopniowo idee socjalistyczne. Rozwijał się system interwencjonizmu państwowego zorientowany socjalnie, a obejmujący całą sferę życia gospodarczego. Głównymi nosicielami idei socjalistycznych stały się klasy słabsze ekonomicznie, domagające się interwencji ze strony państwa w sprawiedliwszy podział wytworzonego produktu narodowego. Ubezpieczenia społeczne, ustawodawstwo ochronne, socjalna polityka państwa miały coraz większe znaczenie. Socjalizm był dla Zweiga również wynikiem tendencji monopolistycznych, zachodzących w wolnokonkurencyjnej gospodarce. Pogłębiała się koncentracja kapitału, tworzyły się kartele, syndykaty, trusty i monopole. Przemysł poddany został reglamentacyjnemu wpływowi monopolii. Obok monopolizacji kapitału real-

²² F. ZWEIFG: *Economic Ideas...*, s. 126.

na stawała się monopolizacja pracy, będąca wynikiem powstawania silnych związków zawodowych. Monopol obejmował coraz większą sferę życia gospodarczego, podczas gdy sfera wolnej konkurencji stale się zmniejszała. Dla Zweiga rosnąca monopolizacja gospodarki oznaczała coraz większe znaczenie zasad socjalizmu.

„Panująca staje się doktryna, która najbardziej odpowiada danemu systemowi wartości wytworzonemu przez daną epokę”²³. W pierwszej połowie XX wieku, stwierdzał Zweig, taką doktryną jest socjalizm ze znaczną domieszką nacjonalizmu. Ten dodatek w postaci „fali neomerkantylistycznej”²⁴ szczególnie zaznaczył się po I wojnie światowej. Bariery celne, reglamentacja, etatyizm, próby uniezależnienia się od wymiany międzynarodowej, jednym słowem, niemal całkowite odejście od zasad głoszonych przez liberalizm, stały się znakiem tych czasów. Krańcowe przykłady to niemiecki socjalizm narodowy i radziecki socjalizm „naukowy”. „Czy epoka nasza odwróci się całkowicie od idei wolności, od idei przyrodzonych, nienaruszalnych, wiecznych praw obywatela, czy też do idei tej powróci?”²⁵. Nie sposób, zdaniem Zweiga – zwolennika systemu liberalnego – jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie. Według niego, liberalizm okazał się w dużym stopniu nierealny, ponieważ przyjął za rzeczywistość to, co było jedynie hipotezą. Wierzył w człowieka ekonomicznego, w automatyczne działanie sił ekonomicznych. Ale również socjalizm bierze hipotetyczne założenia za rzeczywistość. Człowiek socjalny zakładany przez socjalizm, pisał Zweig, nie istnieje w rzeczywistości, a w każdym razie nie istnieje w większym stopniu niż liberalny *homo oeconomicus*²⁶. Charakterystyczne jest dla socjalizmu myślenie życzeniowe. Socjalizm jest protestem nie tylko wobec eksploatowania siły roboczej z ciągłym zagrożeniem ze strony bezrobocia i ubóstwa, lecz także przeciwko dyktatowi zysku, przeciwko dehumanizacji pracy. Ale co się okazuje? Gospodarka znacjonalizowana, z rosnącą biurokracją nie przyczyniła się w tym względzie, stwierdza Zweig, do jakiegokolwiek poprawy. Socjalizm okazał się w znacznym stopniu iluzją, „niestrawną miksturą”, odbierającą jednostkom wolność gospodarczą i polityczną²⁷.

Zweig zastanawiał się nad perspektywą ustrojową. Jego zdaniem, „po systemie socjalistycznym przyjdzie zapewne jakiś inny system, którego zaczątków kierunków jeszcze znikąd nie widzimy. Będzie to zapewne całkowita reakcja w stosunku do systemu socjalistycznego, całkowity odwrót od jego haseł, podobnie jak i wszystkie inne systemy były negacją poprzednich”²⁸. Zweig wierzył, że po dłuższym lub krótszym okresie panowania socjalistycznego mono-

²³ F. ZWEIG: *Cztery systemy ekonomii...*, s. 17.

²⁴ F. ZWEIG: *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu...*, s. 98.

²⁵ F. ZWEIG: *Ekonomia a technika*. Kraków, Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie, 1935, s. 243.

²⁶ F. ZWEIG: *Economic Ideas...*, s. 113, 136.

²⁷ F. ZWEIG: *Ekonomia a technika...*, s. 243.

²⁸ F. ZWEIG: *Cztery systemy ekonomii...*, s. 144.

polizmu nastąpi znów wielka rewolucja liberalna. Ta wiara wypływała z jego przekonania, że „życie człowieka, zarówno jednostkowe, jak i zbiorowe – to mimo wszystko sfera wolności”²⁹. Nie wykluczał również, że może wyłonić się jakiś zupełnie inny, piąty system ekonomiczny, którego zasad nie sposób wyobrazić sobie wcześniej.

„Nowe zachłanne społeczeństwo”

Jak wspomniano wcześniej, punkt ciężkości powojennych zainteresowań naukowych Zweiga przesunął się z ekonomii w stronę socjologii. Najbardziej znaczące są tu zwłaszcza prace poświęcone zmianom zachodzącym w środowisku robotników brytyjskich: *The British Worker* (Harmondsworth-Middlesex 1952), *The Worker in an Affluent Society* (London 1961) oraz *The New Acquisitive Society* (Chichester-London 1976), która jest ostatnią jego książką i ukoronowaniem socjologicznych rozważań. Te trzy prace pokazują niepokojący, zdaniem Zweiga, proces przemian w społeczeństwach krajów rozwiniętych. Stosunkowo długi okres pomiędzy wydaniem *The British Worker* oraz *The New Acquisitive Society*, wynoszący 24 lata, pozwolił wyłowić zmiany postępowania nie tylko w prozaicznych czynnościach codziennych czy zmiany przyzwyczajzeń sposobów spędzania czasu wolnego, ale także głębsze zmiany świadomościowe, przeobrażenia mentalności. Zweig wspominał, że przystępując do zbierania materiałów do *The Worker in an Affluent Society* zdał sobie sprawę z prawdziwości Heraklitowego *panta rhei*. „Kiedy po dziesięciu latach – pisze – powróciłem do badań nad robotnikiem brytyjskim, cała scena była znacznie zmieniona: nowe problemy, nowe aspekty i nowe perspektywy. Cała klasa robotnicza była na drodze do nowych standardów i sposobów życia, nowych wartości i aspiracji”³⁰.

Książka *The Worker in an Affluent Society* uzyskała znaczny rozgłos i popularność. Pozytywne recenzje w wielu pismach, m.in. w: „The Economist”, „Frontier”, „The Guardian” i „Daily Telegraph”, sprawiły, że już po roku od pierwszego wydania ukazało się wydanie drugie. Praca ta została przetłumaczona na język włoski i holenderski, a Zweig udzielił wywiadów BBC: telewizyjnego i radiowego. O ile w tej pracy Zweig pisał jedynie o zarysowujących się tendencjach zmieniających współczesne społeczeństwa zachodnie, o tyle w swej ostatniej książce *The New Acquisitive Society* nie miał już wątpliwości. Mamy do czynienia z „nowym zachłannym społeczeństwem”, zupełnie niepodobnym do tego sprzed kilkudziesięciu lat. Ta zmiana zlikwidowała dawne zagrożenie, np. wzajemną nieufność pomiędzy różnymi grupami czy

²⁹ F. ZWEIF: *Ekonomia a technika...*, s. 242.

³⁰ F. ZWEIF: *The Quest for Fellowship...*, s. 22.

klasami społecznymi, ale doprowadziła do nowych, zdaniem Zweiga, znacznie poważniejszych problemów. To już nie tylko tendencje, ale daleko idące zmiany świadomościowe, będące wynikiem postępu technologicznego oraz istnienia państwa dobrobytu (*welfare state*), zapewniającego pełne zatrudnienie i możliwość edukacji, a także stały rozwój zamożności i konsumeryzmu³¹. Na skutek wspomnianych zmian różnice, które dzieliły dotąd klasę robotniczą i średnią, przestały istnieć. Z jednej strony, pisze Zweig, mamy do czynienia z procesem „burżuazyjnienia” (*embourgeoisement*) robotników, z drugiej zaś z procesem „de-burżuazyjnienia” (*de-bourgeoisement*) klasy średniej. W rezultacie wyłania się nowa jakość: społeczeństwo masowe. Tradycyjne wartości charakterystyczne dla klasy średniej, takie jak indywidualizm czy etos pracy oparty na etyce protestanckiej, ulegają erozji.

Max Weber w znanej pracy *Etyka protestancka a duch kapitalizmu* podkreślał, jak wielkie znaczenie dla rozwoju gospodarki kapitalistycznej miała ascetyczna etyka protestancka. Zweig przypisuje kultywowanie etosu pracy, wyrastającego z tej etyki, głównie klasie średniej. Ale procesy społeczne, których był świadkiem, doprowadzają, jego zdaniem, do upadku tej etyki. W zamian zaczyna dominować etos „społeczeństwa przyzwalającego” (*permissive society*), dla którego charakterystyczny jest sceptycyzm co do wszelkich wartości³². Równocześnie powstaje pytanie, jaki rodzaj kultury społecznej wyłoni się w efekcie konwergencji dwu klas. „Rezultatem tej fuzji jest masowa zachłanność. Dawna zachłanność przybrała nową formę: zachłanności masowej. To nowe kolektywne społeczeństwo – państwo dobrobytu jest takim społeczeństwem – rozwinęło nowy wariant zachłanności, wariant powszechny”³³.

Zweig oczywiście nie ulegał iluzjom, zdawał sobie sprawę z tego, że człowiekiem od zarania dziejów kierowała zachłanność, co było zresztą motorem rozwoju. „Zachłanność jest cechą trwałą i uniwersalną”³⁴. Niebezpieczne są jednak cechy tej nowej zachłanności, zachłanności masowej, z którą ludzkość ma do czynienia po raz pierwszy. Podstawową jej cechą jest położenie nacisku na żądania, prawa, a nie obowiązki. Etosem „społeczeństwa przyzwalającego” jest etos konsumeryzmu. Gdy dotychczasowe dążenie do bogacenia się było indywidualne, uwarunkowane etyką protestancką i nie stawiające żądań względem instytucji państwowych, to obecne, pisze Zweig, masowe, wysuwa żądania przede wszystkim wobec państwa, uważając, że w ten sposób uda się zaspokoić wyłaniające się wciąż nowe potrzeby. To zagraża stabilności systemu gospodarczego i politycznego. Zdaniem Zweiga, „nowe zachłanne społeczeństwo” nie może stworzyć stabilnego systemu: „[...] ten współczesny

³¹ F. ZWEIF: *The New Acquisitive Society*. Chichester–London, Barry Rose, 1976, s. 15.

³² *Ibidem*, s. 47.

³³ *Ibidem*, s. 66.

³⁴ *Ibidem*, s. 67.

taniec wokół złotego cielca ma silne anarchistyczne tendencje”³⁵. Powojenna konstrukcja „państwa dobrobytu” może zostać rozsadzona przez siły, które sama powołała do życia. Przykładem ilustrującym te niebezpieczeństwa może być „spektakularny upadek silnej brytyjskiej gospodarki przy równoczesnym spektakularnym wzroście siły związków zawodowych”³⁶. Wyłonił się, zdaniem Zweiga, podstawowy konflikt drugiej połowy XX wieku: robotnicy nie są już nieuprzywilejowani, osiągnęli pełny status swoich praw w społeczeństwie, ale nie idzie to w parze z rozumieniem ich obowiązków wobec społeczeństwa³⁷. Rozumienie obowiązków zatrzymało się na poziomie XIX-wiecznych walk przeciw kapitalistom i ciągłej eskalacji żądań. Tyle tylko, że w wieku XX ta ofensywa skierowana jest na własne państwo dobrobytu. Postawy te umacniane są przez utrzymujące się mity: mit państwa dobrobytu jako bogatego św. Mikołaja, mit konsumeryzmu czy wciąż obecny mit klasy robotniczej jako awangardy postępu i sprawiedliwości społecznej³⁸.

Książka Zweiga przestrzega przed społeczeństwem masowym, które całkowicie zaakceptowało konsumpcyjny styl życia i dobrobyt osiągnięty wskutek szybkiego rozwoju gospodarczego. Tej akceptacji konsumeryzmu nie towarzyszy jednak świadomość, że zamożność jest wynikiem wielowiekowego rozwoju myśli ludzkiej, że nie jest dana raz na zawsze, że wysuwając ciągłe żądania, można łatwo zniszczyć te osiągnięcia, nie oferując nic w zamian. Pracą *The New Acquisitive Society* odszedł Zweig od socjografii, od opisu jedynie badanych grup społecznych. Przedstawił bardzo niepokojący obraz społeczeństw krajów rozwiniętych. Pisząc o „nowym zachłannym społeczeństwie”, staje obok takich myślicieli, jak Florian Znaniecki, Gustaw Le Bon, Jose Ortega y Gasset czy Oswald Spengler.

Uwagi końcowe

Twórczość Ferdynanda Zweiga wymyka się próbom jednoznacznego przypisania jej do jednego kierunku ekonomicznego. Owszem, widać tu wyraźny wpływ neoklasycznej ekonomii Alfreda Marshalla; wzoruje się też, przedstawiając swoją wizję neoliberalizmu, na Johnie S. Millu; później zaś pozostaje pod wpływem teorii Johna M. Keynesa. Z jednej strony Zweig jest przywiązany do zasad ekonomii klasycznej, z drugiej strony zbliża się do poglądów szkoły historycznej, zwłaszcza tam, gdzie podkreśla względność praw ekonomicznych. Niemniej jednak, a może właśnie dlatego, jego koncepcje i przemys-

³⁵ Ibidem, s. 72.

³⁶ Ibidem, s. 95.

³⁷ Ibidem, s. 119–121.

³⁸ Ibidem, s. 130–135.

ślenia są zawsze oryginalne. Nie dotyczy to jedynie jego teorii wartości. Ale była to pierwsza ekonomiczna praca naukowa Zweiga i zarazem ostatnia na teoretycznym polu mikroekonomii.

Uważny czytelnik prac Zweiga szybko dostrzeże pewien dysonans: w sferze teoretycznej, postulatycznej – liberalizm, w sferze realnej, praktycznej – rozwiązania bardzo często niewiele z liberalizmem mające wspólnego. Z jednej strony praca *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu*, będąca liberalnym wyznaniem wiary, z drugiej jednak *Ekonomia a technika* oraz *The Planning of Free Societies*. Pierwsza to podważenie liberalnego optymizmu i wiary w postęp techniczny, druga to oficjalna aprobata planowania gospodarczego. Czy zachodzi niewytłumaczalna sprzeczność, czy też może Zweig odszedł od liberalizmu?

Te wątpliwości czy wręcz zarzuty można posunąć jeszcze dalej. Zweig nigdy nie uciekał przed realiami gospodarczymi. Prawie zawsze, gdy szukał rozwiązań rzeczywistych problemów ekonomicznych, jego propozycje były dość odległe od klasycznych rozwiązań liberalnych. Gdy włączył się do dyskusji nad kartelizacją gospodarki polskiej, nie zalecał wcale walki z kartelami. Uważając, że jest to proces obiektywny, uznał taką walkę za bezskuteczną. Zaproponował objęcie tego procesu uregulowaniami prawnymi. Również proponowanie odejścia od polityki deflacji w czasie kryzysu lat 30. oznaczało naruszenie zasad ekonomii klasycznej. Wreszcie wyraził zgodę na coraz większy udział państwa w gospodarce: od postulowania „interwencjonizmu liberalnego” po planowanie gospodarcze, co w przypadku Polski wyrażało się w pełnej aprobacie planów E. Kwiatkowskiego. Także program gospodarczy Zweiga dla Polski w wielu miejscach daleki był od recept liberalnych. Jak to zinterpretować? Czy teoretyk liberał zdradzał ideały liberalne w praktyce?

Po dokładnym przeanalizowaniu prac Zweiga można te zarzuty oddalić. Kluczem do zrozumienia niejasności są zwłaszcza *Cztery systemy ekonomii*. Idee liberalne w XX wieku ustąpiły miejsca ideom nacjonalistycznym i socjalistycznym. Mamy do czynienia z obiektywnymi procesami, np. z monopolizacją gospodarki światowej. Czy zatem w sytuacji gdy mechanizm wolnego rynku nie może sprawnie działać, można zalecać i stosować liberalne rozwiązania? Czy tam, gdzie wszystkie kraje wznoszą mury celne i stosują politykę protekcjonizmu, można zrezygnować z ceł i prowadzić politykę wolnego handlu? To nie Zweig zdradził ideały liberalne. To obiektywne procesy gospodarcze wymuszają odejście (Zweig miał nadzieję, że tymczasowe) od gospodarki wolnokonkurencyjnej i otwartej. Takie liczenie się z realiami nie jest jednak porzuceniem ideałów liberalnych. Zwróćmy uwagę na słowa Zweiga: „Bo sztuka gospodarowania jest zarówno dziś, jak i dawniej sztuką wyboru. Musi się wybierać mniejsze zło, aby uchronić się przed większym. Musi się poświęcić mniejsze dobro dla uzyskania większego. Chcieć wszystko najlepsze – to łatwe w zamierzeniu, ale w praktyce niewykonalne. Wówczas też często nie osiąga się niczego. Dlatego właśnie sztuka gospodarowania jest tak trud-

na, bo wymaga ona decyzji w odpowiednim momencie, odwagi wyrzeczenia się jednych wartości dla uzyskania drugich, w hierarchii wyższych i ważniejszych dla kraju”³⁹.

Synteza historiozoficzna Zweiga zawarta w *Czterech systemach ekonomii* wydaje się bardziej przydatna teraz, na przełomie wieków, aniżeli w latach 30., gdy powstała. W świetle współczesnych wydarzeń ścieranie się idei uniwersalistycznych, nacjonalistycznych, liberalnych i socjalistycznych jest bardzo wyraźne, zwłaszcza w Europie Środkowowschodniej. Czy prognoza Zweiga, że po „niestrawnej miksturze” socjalizmu z nacjonalizmem nastąpi powrót do idei liberalnych, może okazać się prawdziwa? Czy uważając, że życie człowieka to przede wszystkim sfera wolności, wierzył on rzeczywiście w powrót liberalizmu? Charakteryzując postać swego nauczyciela Adama Krzyżanowskiego, Zweig napisał: „Czy Krzyżanowski wierzy w zwycięstwo liberalizmu, którego jest fanatycznym niemal wyznawcą? Nie bardzo. [...] Liberalizm Krzyżanowskiego jest liberalizmem do pewnego stopnia heroicznym. Zdaje sobie sprawę z jego wyższości nad innymi ustrojami, ale i z ogromu przeszkód, które epoka współczesna nagromadziła na jego drodze. Mimo to broni jego też”⁴⁰. To samo można odnieść również do Zweiga. Wydaje się ponadto, że autor *Czterech systemów ekonomii* był bardziej niż Krzyżanowski czy Heydel skłonny do kompromisu. Zweig zgodziłby się chyba na rozwiązanie liberalno-socjalne, czyli połączenie własności prywatnej i wolności społeczno-gospodarczej ze stosunkowo dużym udziałem państwa w procesie redystrybucji produktu krajowego.

Drugą dziedziną zainteresowań Zweiga była socjologia pracy. Jego badania socjologiczne i wnioski, jakie z nich wyciągał, są jednak jakby dopełnieniem wcześniejszych rozważań ekonomicznych. Tu najważniejsza jest praca *The New Acquisitive Society*. Rozwój ekonomiczny i postęp techniczny prowadzą do powstania konsumpcyjnego społeczeństwa masowego czy, jak sam to określa, „nowego zachłannego społeczeństwa”. To kolejny obiektywny proces. Czy w takim społeczeństwie można zastosować idee liberalne? Zweig nie odpowiada na to pytanie wprost. Ale nie ma też złudzeń. Trzeba, pisze, szukać nowych rozwiązań, jakiejs „równoważącej siły”, która pozwoli zachować rozpadające się stopniowo więzi społeczne. Pytanie jednak, co ma być tą „równoważącą siłą”, pozostawia bez odpowiedzi. Być może dlatego, że byłaby ona dla liberała nie do zaakceptowania.

Lektura prac Zweiga zmusza do refleksji. Jak ma postępować zwolennik rozwiązań liberalnych, gdy wiadomo, że nie mogą być one zastosowane? Można uciec do rozważań wyłącznie teoretycznych i w ten sposób nie odstępować od swoich przekonań. Jeśli jednak odważnie podjąć próby szukania rozwiązań konkretnych problemów gospodarczych czy społecznych, to trzeba być goto-

³⁹ F. ZWEIF: *Adam Krzyżanowski*. Kraków, Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie, 1937, s. 34.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 10.

wym na ustępstwa i daleko nieraz posunięty kompromis. Bo życie społeczno-gospodarcze jest zbyt skomplikowane, by dało się ująć w proste i jednoznaczne formuły oraz prawa. Twórczość Zweiga jest tego dowodem.

Wykaz cytowanej literatury

Opracowania zwarte

- NOWICKI J.: *Luminarze polskiej teorii ekonomii XX wieku*. Warszawa, PWN, 1991.
 ZWEIG F.: *Adam Krzyżanowski*. Kraków, Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie, 1937.
 ZWEIG F.: *Cztery systemy ekonomii*. Kraków, Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie, 1932.
 ZWEIG F.: *Economic Ideas: A Study of Historical Perspectives*. New York, Prentice-Hall, 1950.
 ZWEIG F.: *Ekonomia a technika*. Kraków, Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie, 1935.
 ZWEIG F.: *Jaki winien być kierunek interwencjonizmu państwowego?*. W: *Etatyzm w Polsce*. A. HYDEL et al. Kraków, Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie, 1932.
 ZWEIG F.: *The New Acquisitive Society*. Chichester-London, Barry Rose, 1976.
 ZWEIG F.: *The Planning of Free Societies*. London, Secker & Warburg, 1942.
 ZWEIG F.: *The Quest for Fellowship*. London, Heinemann, 1965.
 ZWEIG F.: *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu*. Lwów-Warszawa, Książnica-Atlas, 1938.

Opracowania czasopiśmiennicze

- ZWEIG F.: *Robotnik polski w Anglii*. „Kultura” 1954, nr 3.

Materiały źródłowe

- Akta osobowe Ferdynanda Zweiga*. Archiwum UJ, sygn. S II 619.
Katalog uczniów Wydziału Prawa UJ za lata akademickie 1917/18, 1918/19. Archiwum UJ, sygn. WP II 284, WP II 286.
Kronika UJ za lata akademickie 1926/27, 1927/28, 1928/29 i 1929/30. Kraków 1934.
Kronika UJ za lata akademickie 1934/35, 1935/36. Kraków 1938.
Kronika UJ za rok akademicki 1936/1937. Kraków 1938.
Kronika UJ za rok akademicki 1937/1938. Kraków 1939.
Skład Uniwersytetu 1927/8–1937/8. Archiwum UJ.
Spisy wykładów 1921/2–1929/30. Archiwum UJ.
Spisy wykładów 1930/1–1936/7. Archiwum UJ.

Streszczenie: Artykuł przybliża postać profesora ekonomii Uniwersytetu Jagiellońskiego Ferdynanda Zweiga (1896–1988), który wraz z Adamem Krzyżanowskim i Adamem Heydlem stanowił o obliczu liberalnej szkoły krakowskiej. Życie i twórczość Ferdynan-

da Zweiga można podzielić na dwa okresy. W pierwszym, do wybuchu II wojny światowej, Zweig był wykładowcą Uniwersytetu Jagiellońskiego i zajmował się zagadnieniami ekonomicznymi. Drugi okres, po zakończeniu wojny, to pobyt w Anglii i zmiana zainteresowań. Uczony poświęcił się studiom socjologicznym. Ten drugi okres życia i pracy naukowej Zweiga jest w Polsce praktycznie nieznanymi.

Słowa klucze: Ferdinand Zweig, szkoła krakowska, systemy społeczno-ekonomiczne

Ferdinand Zweig – economist and sociologist

Abstract: The article concerns the life and work of a professor of economy at Jagiellonian University Ferdinand Zweig (1896–1988) who, together with Adam Krzyżanowski and Adam Heydel, shaped the liberal Kraków school. His life and work can be divided into two periods. During the first period, until the outbreak of World War II, Zweig was a professor at Jagiellonian University and his research was focused on economic issues. The second period, after the war, comprises his stay in England and a change in interests. At that time, the scholar devoted himself to sociological studies. This second period in Zweig's life and work is hardly known in Poland.

Key words: Ferdinand Zweig, liberal Kraków school, social-economic systems

MIROSLAW CZERWIŃSKI, doktor nauk ekonomicznych, jest kierownikiem Wydziałowego Zespołu Dydaktycznego Nauk Ekonomicznych oraz Podyplomowych Studiów Menedżerskich na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jego zainteresowania naukowe to przede wszystkim historia polskiej myśli ekonomicznej, systemy ekonomiczne oraz rynki finansowe.